

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

2016

MATSHWAO: 80

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 12.

DITAELO HO MOHLAHLABUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Tshebediso ya puo	(40)

2. Araba dipotso TSOHLE.

3. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.

4. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.

5. Nomora dikarabo tsa hao feela jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.

6. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.

7. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

8. O eletswa ho sebedisa nako ya hao tjena:

KAROLO YA A:	Metsotso e 50
KAROLO YA B:	Metsotso e 30
KAROLO YA C:	Metsotso e 40

9. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO

Karolong ena o fuwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala le ho boha tema E NNGWE le E NNGWE, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona. Araba ka lentswe le LE LENG feela moo ho hlokehang, ntle le ha eba potso e hloka tlhaloso kapa karabo e teletsana.

POTSO YA 1

Bala tema ena e latelang ka hloko, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

TEMA YA A**PELONG YA SEITHATI**

1	Seithati e ne e le ngwananyana ya seng a hodihodile hobane o ne a bonahala a le dilemong tse ka bang leshome le metso e robedi. O ne a le kereiting ya leshome le metso e mmedi. Ngwana ya mong feela habo ya itulelang le mmae. A dula jwalo le mmae kaha ntatae a ile masihlwane, teng boyabatho.	5
2	Mmaseithati o hodisitse Seithati a le mong ka tjelete ya mmuso ya bana. Bonneteng ba ile ba hula ka falese bophelong. Mmaseithati o ne a behile tshupo yohle ho moradi hore ka le leng o tla sebetsa, a mo ntshe maimeng ana ao a leng ho ona.	
3	'Hao mosadi! Wa kena o koboteditse hlooho tjee! Ebe molato keng?' Ke Mmaseithati eo a botsa Seithati ha a qeta ho kena monyako ho tswa sekolong. Seithati o ile a kena, mme a itahlela soufeng, yaba o sheba mmae jwalo ka motho ya sa kang a utlwa hore o itseng.	10
4	'Ke ntse ke o botsa hore ebe molato keng ha o kena o sa ntumedise le ho ntumedisa kajeno. Ke eng Seithati?' Ha ho molato mme, ke mpa ke kgathetse feela. Mmae ka ho hlokomela hore ho na le taba eo moradi a mo patelang yona, a tlohela seo a se etsang a dula fatshe pela hae. 'Seithati ngwanaka, bua le nna mmao ka mathata a hao.'	15
5	'Ha ho letho mme, ke itse ke mpa ke kgathetse feela.' A tjho jwalo a ema a ya kamoreng. A siya mmae soufeng moo, a sa tsebe hore ebe o tla pota moradi ka hokae hore a tle a bue ntho ena e mo jang kaha o mmone hore o ntse a lla. Ka mora hoba a hlobole diaparo tsa sekolo, a kgutla ka kamoreng. A fihla a dula pela mmae moo a neng a dutse teng pele. 'Mme o se ke wa tshwenyeha. Ha ho ne ho le teng ntho e ntshwenyang e ka be e le kgale ke o boleletse.' 'Ha ho se letho le o tshwentseng, o ne o lilelang?' Ke Mmaseithati eo. 'Nna mme, ke lla? Tjhee ha ke eso ka ke lla.' Ho araba moradi. 'Mahlo a hao a shebahala jwalo ka a motho ya neng a ntse a lla. Hobaneng Seithati?'	20 25 30

6	'Atjhe! Jwale mme ha ke sa tseba hore ke tla reng ho wena.' 'Seithati ngwanaka, ke o tseba ha o thabile le ha o hloname. Empa ha ho lebote.'	
7	Ka le hlahlamang Mmaseithati a tsoha jwalo ka mehla, mme a potlakela kamoreng ya Seithati ho ya utlwa hore o robetse jwang. Ha a kena ka kamoreng a fumana dikobo di ntse di le jwalo ka la maobane, e leng pontsho ya hore Seithati ha a ka a robala betheng eo. Jwale pelo ya otlahaholo le ho feta pele. Eitse ho sa le jwalo, a bona leqephe le ngotsweng ka mongolo o moholo le le tafoleng e pela bethe. A le nka ka matsoho a thothomelang. A le bala ... MME O SE KE WA TSHWENYEHA HA O TSOHA O MPHUMANA KE LE SIYO. KE A KGUTLA, KE SA ILO ...	35 40
8	Maikutlo a Mmaseithati a ne a ferekane le ho feta nakong eo a balang lengolo leo. Ha a qeta o ile a le phutha a le beha ka kitjhining, moo a ileng a fumana hore monyako o notletswe feela senotlolo se le fatshe. A se nka a tswela ka ntle ka kgopolo ya hore o tla bona le ha e le mohlalanyana feela wa moradi. Seithati o bile siyo letsheare leo lohle ho fihlela ho fifala. Eitse ha ho otlile hora ya leshome bosiu, ha kokotwa monyako, mme Mmaseithati a ema ka potlako setulong ho ya bula monyako.	45 50
9	Ha a bula monyako, a fumana e le mapolesa ... 'Le batlang bosiu bo bokaale?' Ke Mmaseithati a batla karabo. 'Re tlile kwano mabapi le Seithati.' Ka taba efe? 'Mme o kae Seithati?' Ho botsa lepolesa la mosatsana. Seithati ... Seithati haesale a tsamaya maobane, ha ke tsebe moo a ileng teng. Ya re le pele le qeta ho bua Seithati a kena diaparo di le kgubedu tlere ke madi! A qhojwa ke lepolesa le leng, molala o sehliuwe ke dithapo.	55 60
10	'Mme re tlile kwano ho kgutlisa Seithati ho seo a neng a leka ho se etsa. O hlalosa ha mooki ya sebetsang tlilining a mo robile lengole, mme a iphanya sa beng ba dikolobe.'	
[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa bukeng ya <i>Monate wa puo</i> , J Mokoena, 2013: 68–72]		

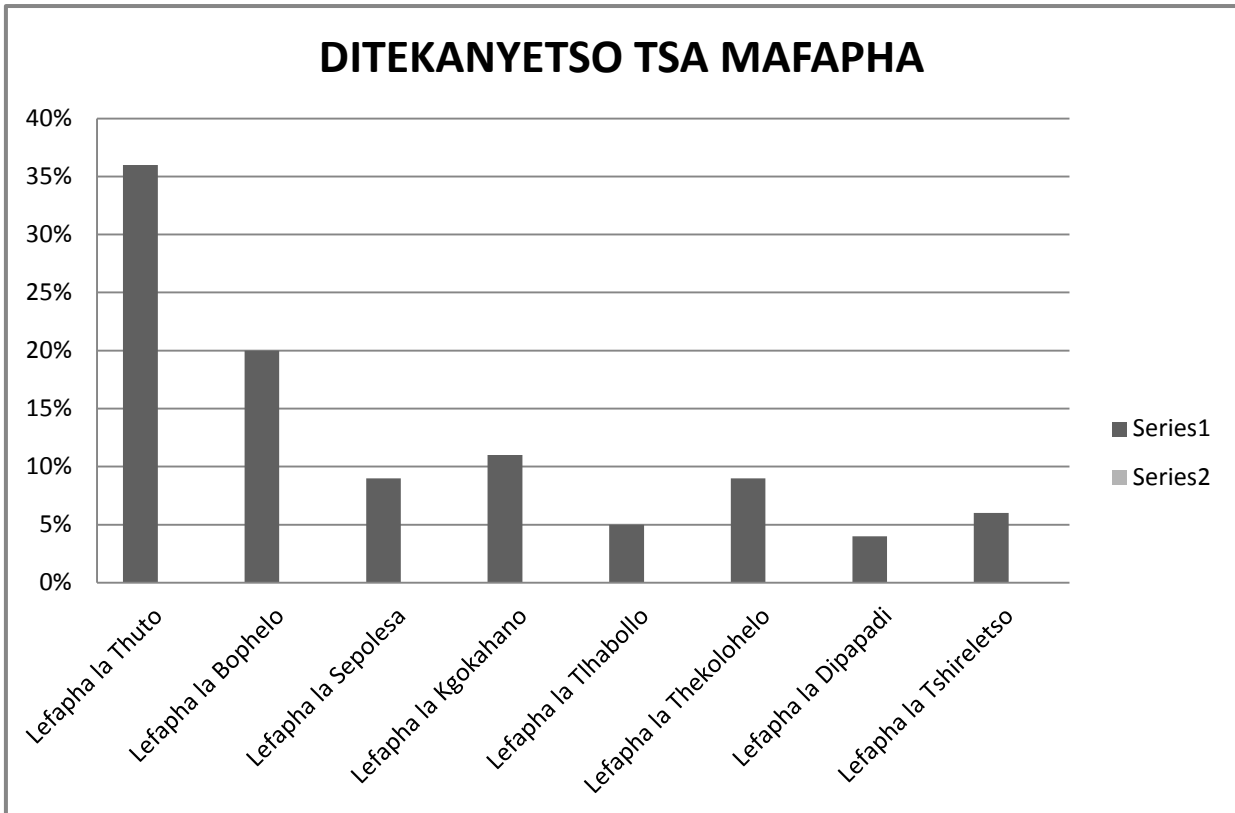
- 1.1 Moleng wa 3–4, ke polelo efe e ntseng e bolela ntho e le nngwe le lentswe lena 'thotolokwane'? (1)
- 1.2 Ho ya ka ditaba tsa tema ee, ke lebaka lefe le neng le etsa hore Seithati le Mmaseithati ba phele ka thata? (1)
- 1.3 Mme wa Seithati o hlokometse jwang hore moradi o ne a sa robala hae? (1)
- 1.4 Ntle le ho kobotetsa hlooho ke dintho dife TSE PEDI tse re bontshang hore Seithati o ne a tshwenyehile? (2)

- 1.5 Dipuo tsa Seithati di fapana jwang le maemo ao Seithati a fihlileng a le ho ona? (2)
- 1.6 Seratswaneng sa 7, ke ketso efe E LE NNGWE e totobatsang hore Mmaseithati o ne a tshohile nakong eo a elellwang hore Seithati ha a robala hae? (1)
- 1.7 Hlalosa boemo boo Seithati a neng a le ho bona ha a fihla habo le mapolesa. (2)
- 1.8 Bolela hore polelo e latelang ke Nnete kapa Mafosi, o be o fane ka lebaka la karabo ya hao.
Seithati o ne a lebelletse lesea. (2)
- 1.9 Nnetefatsa polelo e latelang ka ditaba tsa seratswana.
Mme wa Seithati e ne e le motswadi wa sebele. (2)
- 1.10 Keletso ya hao e ne e tla ba efe ho Seithati hang ka mora hore Seithati a elellwe bothata boo a neng a thulane le bona? (2)
- 1.11 Polelo ena, 'a hula ka falese bophelong', e bolelang? Kgetha karabo e nepahetseng ho tse latelang. Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (Sheba mela 6–9)
A A sebetsa ka thata.
B A phela ka thata.
C A kgalema ka thata.
D A bapala ka thata. (2)
- 1.12 Maikemisetso a Seithati e ne e le afe ha a ne a thobile habo? Fana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- 1.13 Se etsahalletseng Seithati se re lemosa eng ka diqeto tse nkuwang ke batjha? (2)
- 1.14 Sekaseka ketso ya mapolesa ya ho tlisa Seithati habo a le maemong ao a mo fumaneng a le ho ona. (2)

TEMA YA B

MMUSO O RE SEKEHETSE TSEBE!

Ditekanyetso tsa 2016 bohle re tla una molemo. Letona la Ditjhelete la Afrika-Borwa le entse ditekanyetso bakeng sa mafapha a fapaneng. Mona re hlahiseditswe mafapha a mmalwa le kamoo a abetsweng tjhelete kateng.

[Se qotsitse ho tswa <http://www.google/images/bloomberg/news.co.za>]

1.15 Araba dipotso tse latelang.

1.15.1 Ke lefapha lefe le abetsweng tjhelete e ngata ho feta a mang? (1)

1.15.2 Hobaneng ha mmuso o abetse lefapha leo o le boletseng ho POTSO 1.15.1 tjhelete e fetang tsa mafapha a mang? (2)

1.16 Ho ya ka ditekanyetso tse kerafong, o ka re Lefapha la Tlhabollo le fapana jwang le la Dipapadi? (1)

1.17 Ke lefapha lefe le tshwanelwang ke kabelo e kgolo dipakeng tsa Lefapha la Sepolesa le la Thekolohelo? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka ho ngola dintlha tse supileng, tse bontshang kamoo o ka ipaballang kateng mabapi le lefu la pelo.

DITAELO

1. Ngola dipolelo TSE SUPILENG, tse phethahetseng. Mantswe e be A SA FETENG a 70.
2. Nomora dipolelo tsa hao ho tloha ho 1 ho ya ho 7.
3. Ngola ntlha E LE NNGWE feela polelong ka nngwe.
4. Ngola ka mantswe A HAO.
5. Qetellong ya kgutsufatso ya hao, bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng ka masakaneng.

TEMA YA C**IPABALLE, O QOBE LEFU LA PELO!**

Pelo ke sona setho se jereng bophelo mmeleng ya rona, kahoo e hloka tlhokomelo e kgolo. Mosebetsi wa yona ke ho pompa madi le ho fepela mmele ka oksejene.

Re lokela ho hlokomela hore ha re je dijo tse mafura a mangata, tse ka bakang kholeseterolo e hodimo. Kholeseterolo e ngata mmeleng e sitisa phallo ya madi ka ho kwala methapo, mme motho a hlaselwe ke kगतello e hodimo ya madi. Sena se ka imetsa pelo, motho a kule.

O ka ipaballa ka ho fetola tsela ya ho ja. Ho ja ditholwana, dijothollo, meroho, dijo tse lebejana le letswai le lekaneng ho molemong wa pelo e phetseng hantle. Diyo tse kang; nama e tshweu, tlhapi, dierekisi, matokomane le mahe di kgothalletswa ke ditsebi. O se je dikahare kgafetsa ho qoba phaello ya aene (iron) pelong le dithong tse ding tsa mmele.

Ka mehla hopola ho ya hlahlojwa ke dingaka e le hore di tle di lemohe e sa le ka nako mafu a ka bakelang pelo ya hao bothata.

Theola boima ba mmele ka hore boholo ba nako o dule o sebetsa ho otlolla mesifa. Boikwetliso bo thusa ho phahamisa sekgahla sa ho otlala ha pelo le sa ho hema. Ha pelo e sebetsa haholo, e ba le matla le bokgoni ba ho pompa madi ka tshwanelo.

O ka boela wa fokotsa kotsi ya ho tshwarwa ke lefu la pelo ka ho tlohela ho tsuba le ho nwa dino tsohle tse tahang. Boipaballo bo molemo ho feta setlhare.

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa makasineng ya BONA, Hlakola 2014]

KAROLO YA C: TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3**

Bala papatso o be o araba dipotso tsa manollo ya setshwantsho le tshebediso ya puo.

TEMA YA D**NA O RATA DIJO EMPA O HLOILE HO PIPITLLELWA?**

Ha o le moketjaneng o ithabisa o natefetswe, o ja sena le sane, se dumelle ho sulafaletswa letsatsi ke ho pipitlelwa. Laxador Bisacodyl e tla o thusa ho fedisa ho pipitlelwa ha nakwana o natefelwe ke bophelo.

Dipidisi tsa LAXADOR® Bisacodyl.
Pharmacare Ltd, Co. Reg No 1898/000252/06, Building 12 Healthcare Park
Woodlands Drive, 2191. A17585 03/14

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa makasineng wa BONA, Loetse 2013]

- 3.1 Mosebetsi wa sehlahiswa se bapatswang moo ke ofe? (1)
- 3.2 Bolela bahlahisi ba sehlahiswa se bapatswang. (1)
- 3.3 Fana ka lepetjo la bahlahisi ba sehlahiswa sena. (1)
- 3.4 Re tseba jwang hore bahlahisi ba sehlahiswa see, ba dumelletswa ka molao ho se rekisa? (1)
- 3.5 Ke lefe lewa le LE LENG le sebedisitsweng papatsong ee, ntle le mongolo o moholo? (1)
- 3.6 Mofuta wa setshelo sa sehlahiswa see, o na le molemo ofe ho moreki? (1)

3.7 Polelo ena, 'Na o rata dijo empa o hloile ho pipitlelwa?' e sebedisitse ka sepheo sefe sa mantlha? Kgetha karabo e nepahetseng ho tse latelang. Nehelana ka lebaka la karabo ya hao.

- A Ho fetisa molaetsa wa sehlahiswa.
- B Ho qholotsa maikutlo le ditakatso tsa bareki.
- C Ho hohela bareki ho reka sehlahiswa.
- D Ho susumetsa bareki ho reka sehlahiswa. (2)

3.8 Na o ka kgothalletsa bareki ho iphumanela sehlahiswa see? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)

[10]

POTSO YA 4

Bala ditaba tsa khathunu ena, o ntano araba dipotso tse tla e latela.

TEMA YA E

[Se qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *The Ladybird Book*, A Daly, 1992]

- 4.1 Diketsahalo tse khathunung di tiwaelehile nakong efe ya selemo Afrika-Borwa? (1)
- 4.2 Re tseba jwang hore Thabo ha a batle hore titjhere a utlwe seo Lerato a se buang? (1)
- 4.3 Sefahleho sa Thabo le sa Lerato di totobatsa maikutlo afe a sa tshwaneng? (2)

- 4.4 Ke bolotsana bofe bo entsweng ke Thabo? Tshehetsa karabo ya hao ka ho qolla ntho E LE NNGWE e khathunung. (2)
- 4.5 Molaetsa wa khathunu ee ke ofe? (2)
- 4.6 Na o nahana hore titjhere o phetha mosebetsi wa hae ka tshwanelo boemong boo? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- [10]**

POTSO YA 5

- 5.1 Bala ditaba tsa temana ena, o ntano araba dipotso tse tla e latela.

Tlatsa dikgeo ka ho kgetha mantswe a nepahetseng a fang seratswana sena moelelo o phethahetseng. Kgetha mantswe lenaneng lena.

moholo; hantle; moahlodi; buuwang; ntse; ipha;
nyane; tswakilweng; empa; sohle; hampe

Ngola nomoro le karabo e nepahetseng feela.

TEMA YA F**HA TABA TSA BATHO**

Mona ke lekgotleng la dinyewe. Ke moo ditaba tsa batho di (5.1.1) ... teng. Dinyewe tse tliwang mona ke tsa mefutafuta. Tse ding ke tse bohloko athe tse ding ke dinyewe di tshwana le tse ding (5.1.2) ... ha e le tse ding tsona di a qabola. Ha o ka (5.1.3) ... nako ya ho ya dula moo kgotla letsatsi lohle, o tla utlwa mehlolo. 5

E ne e le hora ya borobong hantle ha (5.1.4) ... a kena, mme setjhaba (5.1.5) ... se ile sa raoha ho lebisa tlhompho ho yena. Ba bang ba ne ba ema ba se ba (5.1.6) ... ba etsa thapelo, ba tshohile hore ebe ho tla ba jwang ha ho dihilwe kahlolo. Ba bang bona ba ne ba thothomela ka ho tseba (5.1.7) ... hore ha ho kamoo ba ka phonyohang kateng hobane melato ya bona e lokelwa ke kotlo e boima haholo. Mona ke ha taba tsa batho, tsohle re tla di utlwa. 10

Mosebetsi o (5.1.8) ... wa qala, dibuka tsa phetlwa. Mabitso a bitswa. Baqosi le baqosuwa ba atamela pela setulo sa kahlolo. Dipaki tsa bitswa, mme le tsona tsa atamela ho tla fana ka ba tsona bopaki. Tse ding di tla fana ka bopaki ba nnete bo ke keng ba hanyetswa. 15

Tse ding di tla fana ka bopaki bo (5.1.9) ..., bo nkgang lephoka la bohata, diketselletso, mohono le bora. Mona ke ha taba tsa batho, tseo tsohle re tla di utlwa.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa bukeng ya Mohlomong Hosane, KPD Maphalla, 1993] (9)

5.1.10 Kgetha karabo e nepahetseng ho tse latelang. Lehlalosongwe/Sinonime ya lentswe le ntshofaditsweng polelong ena, 'o tla utlwa **mehlolo**' ke ...

- A dihaeya.
- B melodi.
- C mathemalodi.
- D masawana.

(1)

5.1.11 Ngola hape polelo e ngotsweng ka botenya e moleng wa 1, o se o e isitse tatolong.

(2)

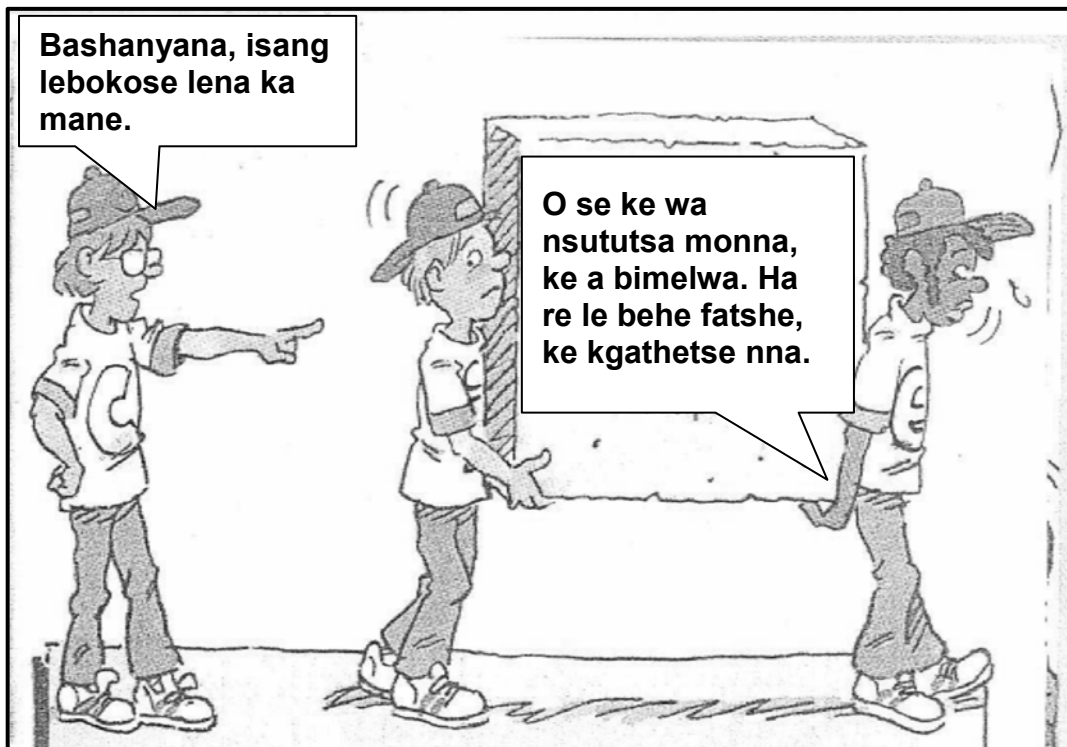
5.1.12 Sebedisa lentswe le latelang polelong ya hao ka moelelo o sa tshwaneng le o moleng wa 4:

Kgotla

(2)

5.2 Boha setshwantsho se latelang, o nto araba dipotso tse thehilweng hodima sona.

TEMA YA G

[Se qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *The Ladybird Book*, A Daly, 1992]

5.2.1 Ngola polelo e latelang hape o se o e isitse bonngweng.

Bashanyana, isang lebokose lena ka mane.

(2)

5.2.2 Lokisa diphoso polelong e latelang:

O se ke wa nsututsa monna, ke a bimelwa. (2)

5.2.3 Iketsetse polelo ya maele ka lentswe le latelang:

Monna (2)
[20]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80